

Дејан Ајдачић

(Wydział Filologiczny Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk)

О ДАНАШЊЕМ ОДНОСУ СРБА ПРЕМА СТРАНИМ РЕЧИМА

Новоречје, 2025, бр. 12

Аутор полази од општеважеће опозиције Своје : Туђе, која у групном вредновању свом даје већу вредност од туђег и указује да постоји и супротни модел у коме је туђе боље. Сучељавање Свог и Туђег се посматра са становишта усвајања туђица у српском језику. Предлажу се типови односа према страним речима на говорнике – који дају предност страним речима, равнодушне и пасивне, и који дају предност домаћим речима. Радикалне присталице искључивања страних речи названи су у тексту „чистачи страних речи“ и начела њиховог делања се испитују са низа становишта укључујући и успешност замене новоствореним речима. Наводе се три примера: конкурс „Мале библиотеке“ за најбољу нову српску речи, књига „Пречник страним речима и изразима“ Милана Обрадовића (2024). и радионице са предлозима замене англицизма SELF са студентима филологије у Загребу и Београду. У раду су цитирани радови о англицизмима у српском језику (Т. Прћић), стварању нових речи (Д. Шипка, С. Слијепчевић Бјеливук, Р. Драгићевић Ђ. Оташевић. И. Лазић Коњик и др.). Аутор предлаже мере за побољшање става у односу ка речима у српском језику - активирање сународника у разговорима стручњака и говорника, обогаћење фонда речи, утицај на јавна гласила и политиче актере, организовање језичких игара и конкурса посвећених речима, стварање интернет портала о српским речима.

Кључне речи: стране речи, англицизми, српски језик, своје : туђе.

Поређење вредности свог и неког другог народа може да буде не-пристрасно када појединац у свом оцењивању не уноси предубеђења групе којој припада. Проучаваоци групних ставова опозиције Ми и Други су доказали универзалну *пристрасност* похвала својој заједници (Ми смо јунаци, паметни, образовани и поштени) и покудама туђој (Они су кукавице, глупи, варвари и непоштени).⁵ Уздизање своје заједнице учвршћу-

⁵ Пољак Јан Станислав Бистроњ је писао о националној мегаломанији. Француски структуралисти бугарског порекла Јулија Кристева и Цветан Годоров су писали о опози-

је групни идентитет, а групу чини спремном и за окршаје са туђинцима као непријатељима. Обрнуто, вредновање да је туђа заједница боља од нас је ређе, али је такође п р и с т р а с н о, јер га заступају групе које желе да освоје власт или више не припадају својој заједници попут отпадника или одрођених припадника заједнице. Стана Ристић и Ивана Лазић Коњик су у анализи језичког аутостереотипа Срба у асоцијативном речнику уочиле да необичну чињеницу да је он и позитиван и негативан (Ристић, Лазић-Коњик 2016: 37).

Језик је један од темеља етничког идентитета. Зато се свој језик издваја од туђих језика других народа. Лидија Непоп Ајдачић је показала да Словени именују свој језик придевима везаним за мајку, оца или род, што указује на родитеље и род као идентитетско језгро назива свог језика (Neror Ajdaczyć 2008). Језике других народа западни Словени, Словенци и Бугари називају туђим,⁶ Срби, Хрвати и Македонци страним,⁷ а источни Словени просторним одређењем језика у другој земљи⁸. Разликовање Свог (матерњег) и Туђег језика огледа се и у називима туђице или позајмљенице за речи преузете из страних језика.

Промене у одређењу националног идентитета, и промене лексичког фонда утиче и на одређивање како општег става говорника српског језика према позајмљеницама, тако и према припадности појединачних речи свом или неком другом језику. Срби су у средњем веку користили старе словенске називе за месеце, али их више не доживљавају као српске, већ као хрватске називе, док туђице *јастук* или *пијаца* сматрају својим речима. Из увида да је вредновање Своје : Туђе универзално, али и чињенице да је памћење припадности речи свом језику непоуздано и изменљиво, ваља разликовати одомаћене туђице од туђица које се доживљавају као речи другог језика. У српским говорима на приморју контакти са италијанским језиком су усталили неке италијанизме којих нема у другим говорима, као што у говорима Срба који су били у контакту са немачким језиком има германизама који се не користе у другим крајевима.

Поред пристрасно бољег вредновања својих речи, постоји и супротан вредносни модел – да се пристрасно хвале стране речи којима се даје предност у односу на речи матерњег језика. Два модела – пуристичко давање предности својим речима уз неприхватање страних речи, те прихватање и употреба страних речи – заслужују пажњу филолога и социолога. Теорије фолклориста, етнолингвиста и антрополога о опозицији Ми и Они

цији Ми : Они. Радови са лублинске конференције посвећене овој теми су објављене у часопису *Etnolingwistyka* 2008.

⁶ Пољ. *cudzy, obcy*, чеш. *cizi*, слов. *cizi*, буг. *чужд*, мак. *туѓи*, слвн. *tuji*.

⁷ срп. *страни*, хрв. *inostrani*, мак. *странски*

⁸ укр. *иноземна*, рус. *иностранный*, блр. *замежна*.

/ Други могу бити подстицајне и у истраживањима употребе речи, али их није могуће потпуно применити на појаве у језику. У ситуацији непрестаног увећавања броја страних речи у националним језицима потребно је разумети друштвене и језичке процесе у заједници са различитим односом припадника те заједнице према страним речима.

Учени људи или пук

После победе Вука Караџића и његових присталица у рату за народни језик, српски језик је имао мањак речи за реалије ван сеоског живота, па се у процесу модернизације језика, језик богатио на разне начине - новоствореним српским речима или позајмљеницама. У раду „Улога Друштва српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли“ Рајна Драгићевић је повезала некадашње и данашње стање у лексичком систему:

Друштво [је] размишљало о томе како треба попуњавати лексички фонд српског језика и у ком правцу он треба да се развија. Данас таквог плана нема, као ни језичке политике у погледу лексике. Путеви развоја лексике препуштени су стихији. (Драгићевић 2017: 48)

У српском језику од 18. века расте број страних речи а историчари језика треба да укажу који су их друштвени слојеви у највећој мери уводили у наш језик. После сеоба Срба крајем седамнаестог века у хабсбуршко Подунавље, граничари који су се имовински уздигли, видели су у домовима својих имућних суседа Немаца и Мађара луксузне ствари, те су почели да их употребљавају у својим домовима и називају их немачким и мађарским речима. Они су усвојили и нове забаве и обичаје. Друштвени престиж се преливао у културно-језички престиж, па су стране речи улазиле у српски језик као позајмљенице. Међу српским писцима Стерија је најречитије у веселим позорјима сатирички оцртао Фему и друге скоројевићке које се недоучено разбацују француским или немачким речима.

Све учесталији контакти са странцима увећавали су и број страних речи. Трговци, препродавци, кочијаши и занатлије су уз површно знање немачког језика у Војводину и Србију доносили лепше ствари са њиховим страним називима. Биле су то углавном немачке речи, које као да су у свакодневицу уводиле и прижељкивани богији свет. Техничка роба и алати су долазили из Аустроугарске, па су немачки називи ушли у многе српске кројачке радионице, пиваре и текстилне фабрике. Огромну колекцију германизама воскара и лимара је Александар Поповић представио у свом драмском комаду *Развојни пут Боре инајдера*. Када су се почетком 20. века појавили аутомобили, мајстори приучени у Немачкој су донели и немачке називе за делове аутомобила, које и дан данас користимо (Šipka

2005). Кројачи и „машамоде“ су из француских журнала преузимали називе модела, кројева, материјала и украса. Модел прихватања страних речи као симбола престижа и великог света био је близак погледу на свет пука, а академска елита није предложила решења која би довела до устаљивања српских назива. У великом броју речника страних речи разних аутора који се објављују почетком 20. века, још доминирају речи и изрази класичних језика.

Први речник страних речи код Срба појавио се 1875. године – *Речник страних речи, које се употребљавају у говору, у новинама, у повременим списима и у књигама, објашњен онима који те речи не разуму.*⁹ Овај речник имао и каснија поновљена издања. Српска књижара Браће Поповић објавила је *Речник страних речи, које се јављају у нас те их ваља разумети а понешто их се и клонити* Јована Грчића са око 7000 одредница 1904. године. У приказу овог речника у *Летопису Матице српске* 1905. године, професора новосадске гимназије др. Веселина Ћисаловића о намени речника пише „који би нас упућивао, како да се клонимо т. зв. варваријама, т. ј. туђинских речи и туђинског склопа српских речи”. (Ћисаловић 1905) Са становишта савремене лексикографске анализе овај речник је одређен као хибридни речник, јер садржи и јединице енциклопедијског типа, као и изреке, сентенце, антропониме, топониме који не припадају речницима страних речи (Новокмет / Ђукић 2021). Пред други светски рат појавио се и Вујаклијин *Лексикон страних речи* који је прештампаван у бројним издањима и у социјалистичкој Југославији.¹⁰ Тек у речницима Јована Ћирилова, Ивана Клајна и Ђорђа Оташевића се појављују у већој мери савремене туђице.

За разумевање односа према страним речима кроз историју српског језика, нужно је чекати темељну студију која ће да укључи погледе језиколоваца, твораца речника, писаца и последника јавне речи. До сада је највише писано о речницима Вука Караџића, о начелима и историји лексикографије, мало има писаца попут Његоша са објављеним речником.¹¹ У

⁹ Lj. Spasić, Rečnici stranih reči, u: J. Plankaš (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama*, Subotica, Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik SANU, 1996, 99; Ђорђе Оташевић, Речници страних речи, у: М. Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас – каталог изложбе*, Београд, САНУ : Савез славистичких друштава Србије, 279, Слободан Новокмет / Маријана Ђукић, Лексикографска анализа *Речника страних речи, које се јављају у нас те их ваља разумети а понешто их се и клонити* Јована Грчића из 1904. године, *Српски језик*, 2021, 476.

¹⁰ Јован Грчић, Веселин Ћисаловић, Мите Лукића и Драгољуба Обрадовића. Види: Миливој Павловић, Речници страних речи у српском књижевном језику, *Јужнословенски филолог*, VII, 217–230.

¹¹ О језику у Његошевим делима писали су Исидора Секулић, Иво Андрић, Александар Младеновић, Драгољуб Петровић, Мирон Флашар, Милош Ковачевић, Радмило

контактолошким студијама најчешће је писано о морфолошким проблемима и типовима адаптације.

Типови односа према страним речима

Одсуство студија о односу говорника српског језика кроз историју према страним речима је разумљиво јер се у њима укрштају знања више дисциплина – етнокарактерологије, социолингвистике, психоллингвистике, историје језика. У таквим студијама је потребно осветлити стереотипе о другима, са посебним акцентом на културну слику Другога, посредовану језиком који тај Други користи. У таквим проучавањима општи ставови о етностереотиповима или имагологији са представама о Другом у књижевности нису од превелике помоћи. Када је реч о осветљавању данашње ситуације, питање се тиче односа говорника српског језика према енглеским речима и англицизмима. Оно произлази из слабљења важности националног идентитета испољеног кроз бригу о матерњем језику које је изазвано омаловажавањем свога и жељом да се коришћењем страних речи истакне свој „виши“ статус и праћење савремених токова. Некада су те стране речи биле немачке и француске, данас су углавном енглеске, али се опчињеност страним светом и његовим речима није суштински мењала. У историји српске лингвистике није се са дужном пажњом приступало социолингвистичким аспектима личног и групног коришћења страних речи. Тако су стихијске поплаве страних речи пролазиле без разумевања и осветљења. Данас темељне увиде о односима говорника према енглеским речима нуди Твртко Прћић у својим књигама и студијама.

Ако је универзална опозиција Своје – Туђе, применљива и на употребу страних речи у националном језику, већина Срба би бринула о матерњем језику и нерадо прихватала стране речи. Али стварност нам не потврђује таква очекивања, јер је разлика између већине која цени Своје и мањине која више цени Туђе, стране речи све мања. Стање у српском језику очигледно одражава неке шире друштвене промене. Али констатација тих промена није довољна, јер је потребно детаљније разумевање мотивације говорника који испољавају склоности да брину или не брину о свом језику. Различит је, најпре, степен интересовања говорника за језик, различита су знања страних језика и учесталост њиховог коришћења, различита је пријемчивост на језички утицај, различите су интеракције са другим језицима, измењен је утицај јавних гласила на језик, а на крају крајева можда

Маројевић, Јелица Стојановић, Ана Пејановић и др. Михаило Стевановић, *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, Београд, Титоград, Цетиње, САНУ, ЦАНУ и др., 1983. Здравко Вукчевић, *Фреквенцијски речници Горског вијенца и Луче Микрокозма*, Подгорица, ЦАНУ, 2005.

се додатно променио однос елите и грађана тако што су ставови филолога постали још мање важни. Иако имамо врсне филологе и добре описе стања у језику, имамо равнодушне говорнике и пасивне установе, а мали је број горљивих противника страних речи и њихових присталица. Чинилац који одређује друштвене улоге особа у односу на језик тиче се стручних знања и политичких овлашћења државних власти које могу да утичу на језичке процесе.

Говорници који дају предност страним речима

Предност страним речима дају говорници који верују у престиж и доминацију англоамеричке културе и енглеског језика. У књизи *Енглески у српском*, аутор овакву употребу англицизама назива „статусном употребом“:

<...> статусна употреба англицизама најчешће је мотивисана неутемељеним, али зато врло чврстим, веровањем неких људи да је повремено или стално коришћење таквих речи у говору и писању модерније, отменије и елегантније, јер ствара утисак припадности надмоћнијем англофоном културном и језичком обрасцу, у првом реду америчком као најпожељнијем. (Prčić 2005: 157)

Такве особе су често уверене да је на Западу све боље, а да је српски језик сиромашан и мање вредан. Осећање мање вредности у односу на своје, пренесено на језик и културу везано је у њиховом случају за мисију ширења тог осећања мање вредности и на заједнички језик. Врсни зналац енглеског језика, попут Твртка Прћића указује на површна знања недовољно упућених „англофила“ како у питањима српског, тако и енглеског језика. Исти аутор одређује стихијски однос према језичком стандарду и небригу према значењу речи, иронично га оцртавајући насловом Шекспирове комедије *Како ти драго*, а академски – немарни „функционални стил“ (Prčić 2005: 23–25).

Другу групу говорника српског језика који лако прихватају енглеске и друге стране речи чине особе свакодневно везане за енглески језик, било професијом, било страсним бављењем неким хобијем уз интензивно коришћење енглеског језика па су њихове језичке навике чврсто везане за тај језик. Твртко Прћић ову групу везује за струку.

Наши људи који су дуго боравили у иностранству понеке српске речи су и заборавили па им је лакше да употребе енглеску речи за неке реалије. То су особе које више нису у пуној мери двојезичне, па им је лакше да говоре користећи туђе речи.

Равнодушни и пасивни

Међу говорницима српског језика има људи несклоних да размишљају о речима, јер их они употребљавају као нужне алатке у споразумевању. Овакви говорници лако примају из свог окружења црте језика којим говоре њихови саговорници, тако да они лако пристају на немарност, како би Прћић рекао, англосрпског језика.

Пасивне установе. Употреба страних речи у српском језику, тиче се језичке политике, и улази у овлашћења државе, тј. политичке воље власти да се бави питањима језика и регулише актуелне и могуће будуће проблеме уз пројекцију језичких процеса у друштву. По међународним нормама они организују преводе упутстава за увезену робу – апарате, лекове и др. У расулу деведесетих година 20. века, увоз компјутера у Србију под санкцијама је био полулегалан, а компјутери су продавани без језичке „локализације“ на српском језику. Складно одредбама устава и закона о употреби језика, држава преко овлашћених уснова и одбора одређује начин учења српског језика у образовном систему, али однос према језику се, у за то задуженим телима, не мења и не прилагођава великим променама у језику савременог доба.

Државне установе су биле прилично пасивне да се уплићу у употребу речи у јавном говору. Млаки и краткотрајни покушаји на рекламним паноима српских градова са залагањем за бригу о језику нису дали резултат. Државни органи могу да утичу на употребу страних речи у јавном простору – у јавним гласилима, називима предузећа и продавница и др. јасним прописима, контролом и казнама за прекршитеље. Највиша установа са представницима важних универзитетских центара и академија јесте Одбор за стандардизацију српског језика али у њиховим *Списима одбора за стандардизацију српског језика* нема много пажње за стране речи.¹² Стручњаци лексикографи немају шири досег у нашем друштву. Поплава нових речи, обесхрабрује њихове мисли да ситуација може макар у извесној мери да се побољша.

Говорници и аутори који дају предност домаћим речима

Образовани говорници и аутори књижевних и публицистичких текстова на српском језику у личном говору и писању, већином, не користе сувишно стране речи. Они имају истанчанији однос према избору блискозначних речи.

¹² Спасојевић 2019. У електронској библиотеци Пројекат Растко су објављиване одлуке Одбора за стандардизацију српског језика од 1998-2003. https://www.rastko.rs/filologija/odbor/index_c.html

Стручњаци за језик поседују знања и о домаћим и позајмљеним речима, речима које су застареле и нове, они описују начин коришћења речи и процесе проистекле из додира језика. У оквиру академских студија, они користе лингвистичку терминологију пуну интернационалних назива, али владају и регистром говора о језику једноставним, свакодневним речима. Њихов друштвени престиж, нажалост, није довољно цењен, јер просечног говорника српског језика мало интересују питања језика.

Мала група филолога који се баве терминологијом учествује у стварању речи у сарадњи са стручњацима технолошких, медицинских, привредних дисциплина како би решили проблеме назива реалија у данашњем бурном техничком развоју. Стручњаци различитих наука, као и људи који примењују технолошки примењена нова научна сазнања називају нове реалије и појаве новим речима ослањајући се и на стране речи. Понекад терминологе не консултују при називању нових реалија, па има случајева неуспешних а усвојених решења без њиховог учешћа.

Језикословци могу и треба да активније утичу на однос према језику у нашем друштву. Поред описа језика они могу да претпоставе моделе могућег развоја језика у различитим поставкама језичке политике, као и да укажу на потребе и изазове. Филолози могу да у својим анализама установе које речи недостају неком језику, те предвиде да ће бити потребно стварање назива за реалије чија се појава најављује или очекује. Руски филозоф и културолог Михаил Епштајн је створио у руском и енглеском језику речи за које је предвидео да ће бити потребне и створио је речнике са речима за будућност, назвавши такве речнике „пројективним речницима“ (Ајдачић 2024: 104–106, 111).

Није мало људи који са даром стварају нове речи и дарују их својим сународницима. Судбина тако створених речи није позната, јер оне нестају брзо, уколико не уђу у ширу употребу, што се ретко дешава. Међу створеним речима сигурно понекад има звучно и значењски сјајних речи које су се родиле, али нису заживеле. Ове речи настају на лудичким начелима, уз коришћење елемената језичке игре.

Чистачи страних речи

Борци за чистоћу језика заступају језичку идеологију да је њихов језик угрожен од стране других језика. Устаљен назив језички пуризам потиче од француске речи *purisme*, који потиче од француске речи *pure*. Језички пуризам је постојао и пре но што је тако назван у различитим језицима. Џорџ Томас је у књизи *Language purism* указао на теоријске ставове пуриста и дао низ примера у различитим сегментима језика, у различитим језицима и епохама. Овде нас интересује став да је језик непотребно и претерано оптерећен страним речима и да је нужно замењивање тих речи које

га кваре – речима ослоњеним на лексичку грађу свог или сродних језика. Поводом „чишћења језика“ ваља поставити питања: ко и за кога, када, зашто и како покушава да очисти српски језик и са каквим резултатима то чини.

Ко. Док особа бира речи које лично користи, то је њено неутуђиво право, али када лични избор почиње да се препоручује другима, отвара се питање њених знања, овлашћења, положаја у друштву. Активнији приступ чине изношења личних ставова и залагање да други прихвате идеје о потреби чишћења језика уз напор да се та идеја прошири и подстакне друге људе на заједничко делање. Укључивање других говорника већ дотиче питање друштвених чинилаца који се тичу знања, овлашћења и ауторитета. Ако држава овласти појединце или установе да се баве неким питањима језичке политике, они делују са финансијском подршком и ауторитетом који им је држава дала. Други тип представља окупљање истомишљеника који желе да утичу на процесе у свом језику, конкретно, на статус туђица у лексичком систему на корист целог друштва.

Чистача страних речи нема много али они као мањина, имају проблем са већином која их не разуме. Они морају да објашњавају своје ставове и мотивацију свог делања. Самозвани чистачи језика преузимају бригу над језиком у име мање заинтересованих говорника, те предлажу другима и замене непожељних страних речи. Ова група ватрених заштитника матерњег језика привлачи пажњу, али нема утицаја ван свог уског круга. Њихова делатност има две споредне последице – они код неких сународника изоштравају пажњу на избор речи у говору и писању, а поред тога они показују да и људи који се стручно не баве језиком, али их језик интересује могу да имају глас.

Које су непожељне речи. Чистачи страних речи препоручују за искључивање из употребе позајмљенице. Избор непожељних речи које ваља искључити по мишљењу чистача страних речи може бити ограничен на један језик или на више језика, што значи да на мети могу бити англицизми, германизми, турцизми, русизми, па чак и старе позајмљенице из латинског и старогрчког.

Може бити предложено и тематско начело искључивања непожељних туђица, на пример у области компјутерске терминологије, спорта и др. Звучно неприкладне, слабо или лоше адаптиране туђице изазивају највеће негодовање. Звучна начела непожељних речи је лако одредити и предложити друкчија решења, али таквих систематских предлога није било.

Начела за замене. Кад пуристи проглашавају потребу да уместо непожељних речи треба створити нове речи које бих их замениле, они уводе начела која одређују пожељни творбени модели одређених језика или одређених епоха. Често се сеже у историјски старије епохе српског језика,

старословенског језика српске редакције, па чак и славеносрпског или застарелих речи из 19. века. Када посежу за сродним језицима и њиховим творбеним и лексичким моделима најчешће се ради о руском језику, иако западнословенски језици дају драгоцене подстицаје за стварање речи. Такву могућност у српској традицији творења замена страних речи чистачи слабо користе вероватно због непознавања ових језика. Чистачи речи који су створили предлог замене неке стране речи указују коју реч замењује, њихов предлог, а ређе нуде објашњење и начела творбе. Веома ретко они дају пример употребе, који подсећа на примере из речника. Изостављање примера могуће употребе сведочи да они посматрају речи потпуно изоловано ван ситуације у којој би она требало да буде искоришћена.

Успешност замене. У српској лингвистици није било темељних расправа о страним речима, те потреби уређивања њихове употребе. Творци правописа су одређивали норме при адаптацији страних речи, али њихове надлежности не улазе у област значења и друштвене употребе речи. Ауторитет Вука Караџића је у 19. веку прикочио системску модернизацију српске лексике које је предложило Друштво српске словесности. Али тадашњи покушаји стварања речи имали су успеха. Данко Шипка је у поређењу броја усвојених предлога за нове речи у 19. веку у српском и хрватском језику са бројем усвојених речи данас доказао много већу успешност језикословаца 19. века. Он користећи метафоре, поставља питање:

Лексички инжењери прошли су пут од пуковника у дугом деветнаестом вијеку (гдје је оно што су намјерили у великој мјери било и остварено) до покојника у ултракратком двадесет првом вијеку (гдје су резултати лексичког инжењерства били у супротности с намјерама планера). Поставља се у вези с овим сасвим логично питање зашто је то тако. (Шипка 2024: 13–22)

Шипка нуди и одговор – у 19. веку са малим бројем писмених људи, уважаван је ауторитет учених филолога, док у савременом друштву са великим бројем писмених људи тај ауторитет они више немају. (Шипка 2024: 20)

Иако су претраживи корпуси српског језика (нажалост) много мањи од корпуса других језика са сличним бројем говорника, могуће је установити увидом у учесталост коришћења предлога за замене чистача страних речи да њихова решења немају много успеха. Поред констатовања те чињенице, вероватно би било могуће детаљнијим истраживањима установити у ком комуникативном сегменту они имају успеха. Занимљиво је и питање истрајности чистача страних речи да очисте српски језик од англицизма на фону њихових неуспеха. Они наивно верују да ће страна реч ући у језик чим неко предложи њену замену. Да је језик тако податан намерама појединаца да га промене, он не би био тако трајан и мењао би се много

брже. Неопходан услов за успех да предлози за замену речи уопште стекну прилику да буду прихваћене представља сагласност већине говорника да желе да говоре чистим језиком, тј постојање „наруџбине“, захтева за чистијим језиком.

Чистачи страних речи јесу у праву када говоре да је наш језик угрожен, али у намери да поправе стање они заборављају неколико ствари – да у радикалном чишћењу језика у коме постоји огроман број речи страног порекла, замена великог броја речи доводи говорнике у ситуацију да они те речи не знају, и да нове речи морају да уче. Тако борци против страних речи својим препорукама очекују да ће њихови сународници научити речи које су они, као чистачи језика, смислили уместо непожељних страних речи. То не подразумева мале, постепено оствариве исправке и замене, већ напор који упркос уложеном труду може да доживи крах. Предлози замена страних речи, или пореклом из свих језика или енглеског или неког другог језика, указује да су поједини говорници српског језика расположени да понуде по њиховом мишљењу боље варијанте. Предлози нових речи су засновани на идејама њихових твораца да постоје неискоришћене творбене могућности српског језика, да постоји потреба замене страних речи и на претпоставци да су њихови предлози бољи од већ устаљених страних речи. Новостворене речи се појављују као изазивачи и супарници у могућој борби речи. Понуде листе речи или чак целог речника са заменом свих страних речи, могуће је оцењивати са разних тачака.

Насупрот жељи чистача да замене све речи, може се рећи да је могуће изнети један или више предлога за све речи. Ко треба да одлучи који је предлог најбољи? Да ли све предложене речи улазе у супарничку борбу, тј. да ли кандидате за нове речи усвајају творци тих речи или одлуку доноси шири круг говорника? Шта се може сматрати потврдом да је неки предлог замене речи успео?

На питање да ли све речи за које се нуди замена имају шансу да истисну проглашене непожељне речи, одговор је негативан, јер творци нових речи не поседују могућност ширења својих предлога. Могућности да се створе нове речи су веома велике, могуће је створити много нових речи као замену за стране речи. Али чињеница да је створена нека нова реч, да је та нова реч и негде објављена, не значи да ће та реч ући у употребу. Чистачи језика су у заблуди да је њихова новостворена реч тако добра да ће сама ући у разговорни и писани језик.

Теоретски, могуће је измислити и нови језик са својим речима и изразима, али ко ће тим језиком говорити и писати. Будући да је у српски језик ушло много енглеских речи, што је навело Твртка Прћића да говори о англосрпском, питање је да ли ће списак замена хиљада устаљених и често

коришћених речи означавати и творење паралелног језика који говорници српског језика треба да савладавају као страни језик.

Говорници српског језика, поседују различито језичко искуство и вештине, које одређује низ чинилаца од порекла, краја у коме су учили језик и језичког окружења, до образовања, склоности и дара. Предложени су психолошки типови и њихове мотивације у односу ка туђицама, склоностима у бирању речи, односу према вредности свог и страних језика, односу према идеји чишћења језика и замене речи. Ти типови су саздани на уопштавању личног искуства са језичким ставовима сународника, али и промишљању о разлозима различитог односа према страним речима.

Три примера

Конкурс „Мале библиотеке“. Мала библиотека из Лондона је 15. маја 2023. објавила јавно такмичење ”Најбоља нова српска реч”. Програмски је изнесен циљ да треба створити нове речи које ће заменити енглеске речи. Таква усмереност конкурса је била наглашена и у предлозима кандидата уз које је често означено коју реч предлог треба да замени. На списку непожељних енглеских речи тако су биле речи: *like*, *dislike*, *kringe*. Вељко Жижих је у својим изјавама у новинама у Србији и сам формулисао овакве циљеве. На конкурс су предложене и новчане награде. 2023. године као најбоља нова српска реч је изабрана *духоклонуће*. У мноштву коментара о овој речи понављано је да њено значење не одговара значењу речи коју је она требала да замени.

На конкурс „Мале библиотеке“ се повезују пожељна новостворена српска реч и непожељни англицизам који треба у српском језику заменити: *беспосадник* уместо *дрон*, *изданак предузеће* уместо *start-up*, *сликозор* уместо *биоскоп*, *суработ* уместо *chatbot*, *утицајнија* / *утицајнијка* уместо *инфлуенсер* / *инфлуенсерка*, *сусрамље* уместо *cringe*, *смућак* уместо *smoothie*, *безнемож* уместо *must have*, *свић* уместо *like*.

Свака од ових речи могла да буде прокоментарисана. Сумњам да ће уместо англицизма *лајк*, који се користи и изворној писаној форми *like* предложена замена *свић* икада ући у употребу. Двадесетак година постојања друштвених медија је усталило не само англицизам *лајк*, већ и доиста ружан глагол *лајковати*. У енглеском језику *like* може бити и именица и глагол. Реч *свић* није глагол, не звучи добро, мења се рогобатно и тешко је уклопива у реченицу. Када је реч о словенским језицима, Бугари су одавно увели *харесвам* (допада ми се), а Пољаци *lubie* (свиђа ми се, волим) и оне су потпуно ушле у њихове језике. Украјинци су увели именицу *вподобайка*, мн. *вподобайки*.

Један од лоших примера предлога за замене представља и *смућак* уместо *смути* – *smoothie*. Уместо речи која ће да призове слику освежава-

јућег напитка, *смућак* призива реч *мућак*, гађење на мирис поквареног јајета, а не очекивање задовољства од напитка.

Вељко Жижић, као покретач конкурса је успео да у штампаним и електронским гласилима – у новинама, у радио и телевизијским емисијама промовише конкурс на најбољу нову српску реч. Тако је у јавности била упозната са ужим избором и речима победницима на конкурса „Мале библиотеке“ и 2024. године.

Светлана Слијепчевић Бјеливук је у тексту „Дневна доза погрешних уверења о новим речима – питање поузданости на профилима о српском језику на Инстаграму“ навела четрдесетак навода поводом конкурса „Мале библиотеке“ као пуристички организованог конкурса усмереног на протеривање туђица (Слијепчевић Бјеливук 2024). Ауторка истиче да су нека реаговања острашћена као да неке туђице лично угрожавају саму особу, скрнавe културу и језик. Коментарисане су претерано емоционалне похвале и осуде без разумевања језичког процеса. У закључку Слијепчевић Бјеливук указује на потребу критичког односа према измишљеним новим речима и транспарентности у правилима за избор нових речи (Слијепчевић Бјеливук 2024: 84-87).

Пречник страним речима и изразима је наслов књиге Милана Обрадовића, објављене 2024. године у издању новосадског „Прометеја“. Ова књига има преко 7.500 страних речи са предлозима замена. Листа језика са непожељним речима је веома велика и обухвата не само речи из бројних живих језика, већ из старогрчког и латинског. У српској култури до ове књиге није било речника страних речи који се тако радикално залаже и за искључивање устаљених речи, попут речи *култура* за коју Обрадовић предлаже замену – *сапитањ*. Чак ако је схватимо као покушај тражења интимног одговора шта је то култура, низ мисли које су довеле Обрадовића до овог предлога је за друге непоновљив, а то значи да би реч *сапитањ*, и све из ње изведене речи говорници српског језика морали да уче као стране речи. Предлог такве замене је потпуно несхватљив.

У *Пречнику* су предлози употребе постојећих српских речи уместо њима блискозначних туђица. У *Пречнику страним речима и изразима* нема русизама *большевик*, *спутњик* иако су то такође стране речи. У *Пречнику* је уопштено говорећи мало словенских речи, али доминирају речи класичних језика и енглеске речи.

Преобиле енглеских речи у области туризма навело је аутора *Пречника* да енглеске речи замени својим предлозима замена. Чини ми се да би мало ко разумео реченицу „Залиши возницу за самолет и намерничку јамку за седмич пропут“ која значи „Резервиши авионску карту и туристички ваучер за викенд туру“. У *Пречнику страних речи* уместо *хакер* предлажу

се замене *злојадник*, *провалник* и *проспоник*. Предлог *злојадник* је значењски прозиран, али патетичан и значењски преширок. Реч *провалник* већ означава особу која обија куће и краде накит и друге материјалне драгоцености. *Проспоник* је створен у семантичком пољу неусвојене, али предложене речи за интернет – *спониште*. Да ли можете да се досетите шта је то *Крокац идник*? У *Пречнику страним речима* – *идник* је предлог замене за англицизам *плејер*, и нема шансе да се рашири не само због прекасног јављања, већ и због тога што англицизам *плејер* не означава само уређај за звук, већ може да означава и низ других ствари.

Нека Обрадовићева решења нуде предлоге који потврђују да српски језик има неискоришћене могућности. Лако је разумети логику у предлогу да се ситуација у боксу која се именује адаптираном речју *нокаут* замени речју *избац*. Јасно је да избацавањем глаголског наставка из *избацити*, настаје реч мушког рода коју је могуће мењати по падежима. Та реч наводи на идеју да је тешким ударцем погођени *песан* (замена за боксер) избачен из борбе.

Обрадовићев речник представља подухват човека који је оставио већ изгледну каријеру у технолошким круговима на Западу да би се вратио у Србију и радио као учитељ. Филолози неће са хвалама дочекати овај речник, али њему се мора приписати не само одважност у одбацивању већ и напор да се за 7.500 речи нађе предлог замене. Обрадовићев *Пречник* за разлику од замена других чистача страних речи даје примере употребе у реченици, у обе верзије – са замењеним речима и са страним речима. У Обрадовићевом речнику постоје понегде и објашњење начела творбе и подстицајне језике, при чему он најчешће користи руски или застареле речи српског језика.

На представљању *Пречника* у Београду крајем априла 2025. Душан Владислав Пажђерски је истакао поглед на ову књигу са становишта језичке политике:

- *Пречник*, као стваралачко дело, треба разумети као предлог за размишљање, као подстицај да се учини било шта у циљу адаптирања страних речи, а не искључиво њиховог слепог и нерезонског преузимања, како је то данас случај.

- *Пречник* указује да српски језик поседује оруђа за стварање нових речи, да неке домаће речи већ поседује, али су популарније стране и да је та област потпуно запуштена.

- *Пречник* не треба схватити као позив на деструкцију српског језик, већ, напротив, конструктивни покушај. Може се дискутовати колико су предлози успешни, али је импозантан број понуђених предлога.

- *Пречник* указује и на једну тужну чињеницу: да се проблемима језичке политике на озбиљан начин баве нелингвисти, јер се лингвисти и језичке институције очито у томе не истичу превише.

- Предлажем рад на побољшању предлога *Пречника* и одговор у виду сличне публикације само - боље. У српској језичкој политици је премало конструктивних радова, а превише критизерства. На жалост, не појављују се ни основни нормативни приручници у континуитету, па овај подухват треба поздравити и добронамерно и саветодавно оценити, дајући конструктивне и боље предлоге.¹³

Са становишта културне лингвистике Пажђерски мисли да *Пречник* сигнализује глобално потчињавање српског језика и да на свој начин покушава да се томе супротстави:

Творба речи коју предлаже речи, подвлачи српске културотворне принципе неких српских културних образаца. Искорењивање наших културних образаца мења културну и идентитетску свест српског народа, а највећа брана томе је сам српски језик, српска и словенска културна баштина.

Радионице са предлозима замене речи.

Рајна Драгићевић је у тексту о глобализацији и лексици осветлила и покушаје да се енглеска реч *SELFİ* замени у српском и хрватском језику (Dragičević 2021, 16–18).¹⁴ Хрватски лингвисти Антун Халоња и Лана Худечек су 2014. године од загребачких студената добили педесетак предлога за замену или превод ове речи, од којих су као најбољи предлог за нову реч они изабрали *себић*, док су реч *самослика* оценили као погодну за „стручно називље“. Ауторка коментарише корист ове активности:

Прво – оно показује пут којим треба ићи у решавању проблема у вези са гомилањем енглеских речи у лексичким фондовима свих језика, па и српског. Треба, дакле, понудити превод. Треба се на свим пољима борити против „глобализације као глорификације једних и ’гробаризације’ других” (исп. Пипер). Друго – бројна решења која су студенти понудили, без обзира на огрешења о норму, показују да и језик и говорници поседују потенцијал да се одбране од енглеске лексике. Треће – чини се да тај потенцијал треба неговати кроз задатке ове врсте који се постављају пред говорнике. Четврто – немогуће је обавезати говорнике да се придржавају понуђеног решења стручњака, али много значи већ и сама чињеница да су стручњаци понудили одговарајуће решење и да се до њега дошло правилним путем – од језичког осећања говорника, преко стручне интервенције нормативиста, до сасвим прихватљиве и уклопљиве нове лексеме. (Dragičević 2021: 17)

¹³ Промоција *Пречника* је била 29. априла 2025. године у Градској библиотеци у Београду.

¹⁴ Текст је први пут објављен 2015. под насловом „Прилог лексичком нормирању (на примеру неологизма *селфи*)”.

Слично испитивање је Рајна Драгићевић извела 2015. године са студентима Филолошког факултета у Београду. Они су понудили 42 предлога:

аутопортрет, аутофотографија, аутослика, јајић, ја-слика, личњак, лична фотографија, нарцис, нарцисчић, огледалослик, особњак, позерисање, портрет, самоја, „само ја“-слика, самић, самољубље, самослик, самослика, самосликање, самоприказ, самосликач, самофотка, самофотографија, самошкљоц, свиђопецач, својељуб, својеручна фотографија, својографија, својић, својка, својко, својфот, себемлиц, себељуб, себић, себичњак, сликосеб, сопствена слика, сопственик, сопствењак, сопственост. (Dragičević 2021: 17)

Најфреквентнији предлози српских студената су били: *самослика*, *себић* и *својко*. Ауторка уочава да су предлози хрватских и српских студента већином исти или слични, али обраћа пажњу да је један студент себић одредио као кроатизам, што је занимљиво јер реч није још заживела. Трећи најфреквентнији одговор хрватских студената *особњача* се није јавио у предлозима српских студената. Текст заокружује мисао: „Крајње је време да почнемо да спроводимо лексичко нормирање српског језика“. (Dragičević 2021: 18)

Наш језик је богат, али има реалија за које нема своје речи. Да би се недостатак тих речи надокнадио, ваља покренути и стручњаке и шири круг говорника који разумеју и деле потребу да обогате језик. Сународнике треба заинтересовати за речи, њихово звучање и значење. Зато у закључку овог излагања наводим могуће активности које би Србе подстакле да мисле о речима које сви користимо.

Предлози за делање

Рад лексиколога и лексикографа је неоцењиво драгоцен у опису лексичког система у савременом српском језику јер он оцртава које речи како користе српски говорници и аутори писаних текстова. Иако језикословце нико није поучавао како да своја стручна знања прошире даље од академских публикација, потребно је помоћи им да својим знањима буду присутни и утицајни у јавности. Разговори о српским речима усмерене су на богаћење нашег језика и не представљају хајку против других језика или култура, нити задиру у права слободе појединаца његовог личног говора.

Политичари ће бити равнодушни на стање у језику и неће предузимати кораке да се спрече и регулишу стихијске навалe страних речи док им сународници који говоре и пишу српским језиком јасно не покажу своје потребе и захтеве. Држава поседује полуге и установе којима може да

покаже своју бригу о језику, уз ослушкивање мишљења стручњака и удружења која се баве језиком.

Јавна гласила имају добре радио водитеље који на питање и разумљив, привлачан начин излажу примере, покрећу питања, али такве емисије треба да буду доступне у видео форматима, на телевизији, видео блоговима. Разговори у јавним гласилима и друштвеним медијима о језику и речима су неопходни чинилац покретања пажње сународника о стању у језику и заједничкој одговорности за језик. Разговори о речима у јавним гласилима не треба да буду ограничени на стручњаке из језика, већ ваља да обухвате и разговоре о речима са књижевницима, јавним личностима, испреним и досетљивим људима склоним језичким играма.

Забавне језичке игре са речима, стваралачке радионице и конкурси посвећене речима, како са младима и децом, чија је неспутаност правилама већа него код одраслих треба да буду активност која ће на добро лингвистички припремљен начин довести да спонтаних предлога нових речи и размене ставова о речима. Могуће је створити конкурсе за смишљање речи са полуусмереним задацима, као и конкурсе за појмове за које немамо речи или конкурсе за замену једне стране речи. Ствараонице речи са људима вољним да учествују у игри стварања нових речи доносе лично задовољство стварања уз могућност непосредног увида у реакције саучесника у стварању. Чланови Филолошког друштва „Речи“ могу да осмисле занимљиве и по плодовима удруженог трагачког напора занимљиве језичке игре за заинтересоване сународнике. Стварање речи у живом језичком оквиру представља стварну могућност увида у њен пријем и разумевања успеха или неуспеха створене речи.

Интернет портал о српским речима представља насушну потребу наше културе. Са тог портала било би могуће приступити доступним историјским и савременим речницима, колекцијама речи писаца и обдарених твораца, разговорима, студијама, библиографијама, листама књига, језичких игара, најавама догађаја везаним за језик и речи. У данашње доба брзих дигиталних веза људима су потребни лако доступни и брзо претраживи извори, текстови и информације и подстицаји.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан 2024. Нове руске речи у пројекту „Дар речи“ Михаила Епштејна. *Новоречје*, бр. 10, 102–114.
- Драгићевић, Рајна 2017. Улога Друштва српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли, *Књижевност и језик у друштву српске словесности*, Београд, САНУ, 47–59.

- Ђисаловић, Веселин 1905. Оцене, *Летопис Матице српске* [74], књ. 230, св. 2, 95–101
- Новокмет, Слободан, Маријана Ђукић 2021. Лексикографска анализа *Речника страних речи, које се јављају у нас те их ваља разумети, а понешто их се и клонити* Јована Грчића из 1904. године *Српски језик : студије српске и словенске*, бр. 26, 475–490.
- Оташевић, Ђорђе 2018. Речници страних речи. у: М. Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас – каталог изложбе*, Београд, САНУ : Савез славистичких друштава Србије, 293–303.
- Павловић, Миливој 1928. Речници страних речи у српском књижевном језику, *Јужнословенски филолог*, VII, 217–230.
- Ристић, Стана, Ивана Лазић-Коњик 2016. Стереотип о Србима, У: *Срби и српско: зборник радова* (ур.) Дејан Ајдачић, Београд, Алма.
- Слијепчевић Бјеливук, Светлана 2024. Дневна доза погрешних уверења о новим речима – питање поузданости на профилима о српском језику на Инстаграму, *Новоречје*, 11, 81–89.
- Спасојевић, Марина 2019. Одбор за стандардизацију српског језика - двадесет година дјеловања, *Књижевност и језик*, 66/1, 73–81.
- Шипка, Данко 2024. Од пуковника до покојника: лексичко инжењерство у дугом 19. и након кратког 20. вијека, *Новоречје*, 10, 13–22.
- *
- Dragičević, Rajna 2021. Globalizacija i leksika srpskog i drugih slovenskih jezika u XXI veku. U: Rajna Dragičević, Dalibor Sokolović, Mina Đurić, Dejan Ajdačić, *Slovenska susretanja: Jug i Zapad*, Red. Jerzy Molas, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 11–45.
- Nepop Ajdaczyć, Lidia 2008. Opozycja “język ojczysty / język obcy” w językach słowiańskich, *Etnolingwistyka*, 20, 159–170.
- Prčić, Tvrtko 2005. *Engleski u srpskom*, Novi Sad, Filozofski fakultet.
- Spasić, Lj 1996. Rečnici stranih reči, u: J. Plankaš (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama*, Subotica–Beograd: Gradska biblioteka Subotica, Institut za srpski jezik SANU, 97–104.

Dejan Ajdačić

(Gdansk University, Philological Faculty)

ON THE CONTEMPORARY ATTITUDE OF SERBS TOWARD FOREIGN WORDS

S u m m a r y

The author begins from the commonly accepted opposition of *We : Others*, *Ours : Theirs*, which in group value judgments assigns higher value to what is one's own over what is foreign and points out that there is also an opposing model in which the foreign is considered superior. This framework is applied to the perception of native and foreign words, offering a perspective on the adoption of loanwords in the Serbian language. The author proposes types of attitudes toward foreign words among speakers – those who favor foreign words, those who are indifferent or passive, and those who favor native words. Radical advocates for the exclusion of foreign words are referred to in the text as “foreign word purists,” and the principles of their actions are examined from various perspectives, including the success of replacing foreign words with newly coined ones. Three examples are cited: the “Little Libraries” (Mala biblioteka) competition for the best new Serbian word, the book “Prečnik stranim rečima i izrazima” (2024) by Milan Obradović, and workshops with proposals for replacing the Anglicism *selfie* among philology students in Zagreb and Belgrade. The paper references studies on Anglicisms in Serbian (T. Prčić), the creation of new words (D. Šipka, S. Slijepčević Bjelivuk, R. Dragičević, Đ. Otašević, I. Lazić Konjik, et al.). The author proposes measures to improve attitudes toward words in the Serbian language – encouraging fellow citizens to participate in dialogue between experts and speakers, enriching the vocabulary, influencing public media and political actors, organizing language games and word-related contests, and creating an online portal dedicated to Serbian words.

Keywords: foreign words, Anglicisms, Serbian language, *We : Others*.